

U nekoj novijoj zbirci dječijih aforizama
kakve ćemo mi rođeni u SFRJ zauvijek zvati
opštim imenom *Olovka piše srcem*
neki je klinac, pod punom moralnom i materijalnom
odgovornošću, izjavio:

Više volim maminu sestru nego svoju!
Mamina sestra mi je tetka, a moja mi nije ništa!

Sestru nemam, ali imam tetku, i to je samo po sebi dovoljno
da se poistovjetim sa ovim malim *hahamom*.

Nije nas malo, i svi se volimo, ali...
sve je to **ništa**, kako ja volim **Seku**...

Prvu zbirku *Olovka piše srcem*
dobio sam od **Gorana**, prvog novembra sedamdeset pete.
Kratka posveta potpisana je u Zagrebu
gdje je tada služio vojsku,
pa je i u samoj knjizi odrednica *vojnik* prigodno zaokružena.

Moj tetak Goran, naime
nije čovjek od velikih riječi, nego čovjek od djela, velikih
i bezbroj mi je puta djelom pokazao svoju ljubav.

Posvećujući ovo djelo

Seki i Goranu

i ja na ljubav uzvraćam ljubavlju.

Umjesto predgovora

„Neponovljivi SFRJudaizam” – osmeh kao lajt-motiv

– *Ali Osmanskog carstva već odavno nema!*

– *Čudna mi čuda – rekoh, da zaključim – nema ni Jugoslavije, pa sam ja svejedno otamo.”*

Eliezer Papo

Sasvim prikladno naslovljene, *Nesabrane priče* sastavljene su od raznorodne građe koja obuhvata žanrove koji variraju u rasponu od autobiografskih zapisa i anegdota, kratkih eseja na biblijsko-jevrejske teme i opise jevrejskih praznika, biografskih crtica o autoru dragim i značajnim ljudima, deseteračkih prevoda biblijskih knjiga, esejističkih analiza ladino poslovice i njihovog poređenja sa južno-slovenskim izrekama, do analize sevdalinki i nekoliko autorskih pesmica u desetercu.

Ova žanrovski heterogena i hibridna građa podeljena je u nekoliko celina. „Život priča priče” predstavlja prozne, autobiografske crtice anegdotskog karaktera, u kojima se pripovedaju događaji i evociraju autorove uspomene na svet bosanskih i jugoslovenskih Jevreja, posebno Sarajevo kao fokus sefardske i ladino jezičke i kulturne tradicije, i nazire autorova biografija od sarajevskog Sefarda iz doba SFRJ do predavača na univerzitetu Ben-Gurion u Izraelu. Odeljak „Zemljom mudraca” više je esejističkog karaktera i sadrži autorove osvrte na neke jevrejske i biblijske teme, koji u suštini predstavljaju umovanja i razmatranja nekoliko temeljnih religioznih pitanja i biblijskih tekstova, posebno na stvaranje čoveka. Sledeća celina, „Ljudi”, govori o autoru dragocenim i interesantnim ličnostima, kako s prostora bivše Jugoslavije, poput predsednika jevrejskih opština u Splitu i Mostaru ili upečatljivih Sarajki, tako i iz njegovog kasnijeg života, iz Jerusalima i Izraela, poput autorovog

poznanstva sa bivšim izraelskim predsednikom Isakom Navonom. I poglavlje „Crveno slovo” posvećeno jevrejskim praznicima – Puri-mu, Pashi (Pesahu) i Sukotu, takođe je delimično obojeno jugoslovenskim iskustvom, pa Papo, tako, u eseju „Jugoslovenski purimski trougao”, govoreći o lokalnim događajima značajnim iz prošlosti jevrejskih zajednica iz Dubrovnika, Sarajeva i Beograda, zapravo govori o sudbini i istorijskom iskustvu Jevreja na jugoslovenskim prostorima uopšte.

Vezivno tkivo koje objedinjuje ove heterogene pripovedne sadržaje i forme predstavlja, s jedne strane, živahan i vedar duh samog autora koji čitavoj ovoj građi daje anegdotsku i humornu notu, kao i tematika koja se u dobroj meri oslanja na sarajevsko i jugoslovensko jevrejsko iskustvo. Tako, Papo o sebi govori ne samo kao o Jevrejinu, nego i kao o „Sarajliji, Bosancu i Jugoslovenu”, kojim se, paradoksalno, smatra bez obzira na nestanak te zemlje i svoje prese-ljenje u Izrael, a ta kompleksnost i slojevitost autorovog identiteta daje specifičnu draž u ovoj knjizi.

Integralan deo njegovog karaktera predstavlja humor koji pro-žima sve sadržaje i vezuje ove raznorodne žanrove i događaje. Pri-povedajući o tim događajima, među kojima ima i predratnih, pa i ratnih, Papo ne zapada u gorčinu ni patos; naprotiv, kao što on sam ističe da jedna od ličnosti o kojoj pripoveda spada u one koji „ne prave od prave drame melodramu, nego komediju”, takav vitalisti-čki pristup je obeležje i njegovog stila i perspektive. Primera radi, kada analizira ladino poslovice i izreke, Papu suštinski zanimaju one duhovite izreke koje imaju paralele sa južnoslovenskim, i koje pokazuju kulturološku bliskost naroda, poput poslovičnih antago-nizama između snaje i svekrve (*La shuegra, ni di baru buena* – sve-krva, ni kad je od ilovače ne valja, ili zeta i tašte (*Amor dil jarnu, sol di invjarnu* – ljubav zetova, [grije] k'o ozimo sunce), a ne one „oz-biljne” koje sadrže esenciju etnografske ili istorijske specifičnosti Jevreja: „Kad smo već kod žena, ona opšte-balkanska: [*Samo*] nek komšiji crkne krava, u sefardskoj varijaciji tiče se muža i žene, a ne komšija, pa se za čovjeka koji je spreman i da lično strada, samo ne bi li napakostio drugome, veli: *Por amor di mi mužer, mi la kortu* (Ženi za inat, otfikariću si onu stvar)”.

Folkloristika u *Nesabranim pričama*

Posebnu pažnju i šire razmatranje u *Nesabranim pričama* zaslužuju folklorističke teme, koje obuhvataju poslednju trećinu knjige. Ovim temama posvećeni su odeljci: „Usmeni žanrovi”, u kojima, pored pomenutog eseja o srodnostima ladino poslovice i južnoslovenskih izreka, srećemo i Papine osvrte na strukturu i jezik sevdalinka; zatim „Biblija u desetercu”, koja sadrži autorove prepeve starozavetnih *Knjige o Rut* i *Knjige o Esteri* u desetercu; i „Različni deseterci” u kojem, na samom kraju, autor daje i nekoliko sopstvenih deseteračkih pesmica, iz kojih izvire nostalgija za jezikom, ritmom i zvukom jedne, nestale, zemlje.

Eliezer Papo svoje prevode *Knjige o Rut* i *Knjige o Esteri* uradio je na nekonvencionalan i, na prvi pogled, neprikladan način – objavivši ih u desetercu, u duhu narodnih pesama. Time se, naizgled, oglašio o jedno od osnovnih pravila prevođenja, da prevod učini što vernijim originalu. Pošto, dakle, ova ideja da se tradicionalna jevrejska priča prepeva kao deseteračka pesma uistinu može delovati neobično, u ovom odeljku ću, najpre, ukratko predstaviti taj odnos između biblijskih priča i njihovog prenošenja na narodnom jeziku, zatim ću razmotriti koliko je deseterac uopšte pogodan za ovakve „eksperimente” i poduhvate, i, najзад, zaviriti u sam prepev *Knjige o Esteri* i autorova prevodilačka rešenja i rezultate.

Prevođenje „za narod”

Ideja da biblijske priče treba da budu prijemčive za narod, popularne da tako kažem, nije nova. *Knjigu o Esteri* na narodni, govorni jezik prvi je preveo Đuro Daničić još 1867. godine. To su, podsećam, godine kada reforma jezika i pravopisa Vuka Karadžića biva gotovo sasvim prihvaćena, i kada sve više autora i u pisanju i u zvaničnim dokumentima koristi narodni jezik, nasuprot nekada dominantnom srpskoslovenskom. Najduže je Vukovim reformama odolevala crkva, pa je tako Vukov prevod *Novog Zaveta* na narodni jezik, urađen još 1818. godine, skoro tri decenije čekao da bude objavljen jer su se tome protivili tadašnji vladajući crkveni krugovi. Elem, Daničić je, kao veran Vukov saradnik i sledbenik, zaokružio Vukov rad i objavio kompletan prevod *Biblije* na narodni jezik, a u tom prevodu se, naravno, nalazila i *Knjiga o Jestiri*, kako ju je on na-

zvao, koju je sada preveo Papo. Daničić je o Vukovom prevodu rekao sledeće:

Doista, što se tiče jezika, ovo djelo Vukovo ne može biti da ne pripada među najljepše prijevode Svetoga pisma što ih ima... Tijem je Vuk podigao srpskom jeziku spomenik kakvim se rijetko koji narod može dičiti, spomenik koji će svagda vjerno javljati učenom svijetu živi jezik onoga naroda za koji je pisan.

Ovakva ocena istovremeno važi i za Daničićev prevod. Drugim rečima, njihov prevod *Biblije* zaista poseduje duh narodne tradicije, narodnog jezika, i u njemu se često prepoznaje stil sličan onom koji nalazimo u Vukovim izdanjima narodnih pripovedaka i pesama. U proteklih 150 godina, pojavio se niz novijih, često i tačnijih prevoda delova ili celokupnog Svetog pisma, ali nijedan nije ni izbliza stekao takvu popularnost kao ovaj prvi, reprezentativni Vukov i Daničićev rad. Stoga bi bilo sasvim ispravno reći da naša književna tradicija ionako počiva na prevodu svetih spisa u kojima provejava duh folklora, narodne i usmene književnosti, te da Papo svojim deseteračkim prevodom ne narušava postojeću tradiciju, nego je praktično sledi i nadograđuje.

Isto tako, nije ni naročito nova ni neobična ideja da se neki strani spisi prevedu u desetercu – recimo, još je Laza Kostić preveo prvo pevanje *Ilijade* u desetercu, i mada taj prevod nije nikada završen, moglo bi se naći još puno razloga zašto bi to bilo sasvim opravdano – to je epska pesma sa puno elemenata usmene tradicije, i prevesti je u desetercu bilo bi sasvim prikladno i blisko našem uhu i duhu.

Pitanje je, međutim, da li je prikladno samu *Knjigu o Esteri*, *Knjigu o Rut* ili neke druge starozavetne i slične spise prevesti u deseterac – pošto je ovde reč o proznom spisu, koji uz to dolazi iz jednog sasvim drugačijeg konteksta. Mislim da i za to postoje dobri razlozi – *Knjiga o Esteri* je jedna stara, tradicionalna priča. Savremeni tumači su izgleda podeljeni u pogledu njenog porekla, pa tako jedni smatraju da ovaj spis ima historiografsku osnovu, dok je drugi smatraju fikcijom, pisanom u formi novele. Meni su upale u oči neke osobine *Knjige o Esteri* koje liče na usmenu tradiciju – u njoj ima ponavljanja, ima izraza koji zvuče tipski, i neki tumači smatraju da

je ovaj spis neko vreme bio prenošen usmeno, kroz tradiciju, pre nego što je zapisan. Po ovoj interpretaciji, nije reč baš o čistoj usmenoj tvorevini kao što bi to bile naše junačke pesme, koje nastaju među narodom i isključivo tako se i prenose s jednog pevača na drugog, ali je usmena tradicija i usmeno prenošenje svakako imalo uticaja na ovaj spis. Ako je to tačno, to je onda sasvim izvesno razlog više da se *Knjiga o Esteri* u prevodu prenese u obliku koji je karakterističan za našu usmenu tradiciju.

Na osnovu rečenog, dakle, smatram Papinu odluku da se okuša u prenošenju biblijskih tekstova uopšte, a posebno *Knjige o Esteri* i *Knjige o Rut* u desetercu ne samo zanimljivom i izazovnom, nego i sasvim opravdanom i u skladu sa duhom našeg jezika i njegovom usmenom i pisanom tradicijom. Predložio sam autoru (namerno ne kažem prevodiocu) da ove prevode nazove prepevima, jer deseteračke *Knjiga o Ruti* i *Knjiga o Esteri* su bez sumnje autorska i pesnička dela.

Šta(ne) može deseterac?

Budući da je deseterac u našoj tradiciji praktično rezervisan za junačke pesme, a u znatnoj manjoj meri se identifikuje sa šaljivim pesmama ili drugim folklornim vrstama, postavlja se pitanje njegovih mogućnosti da uopšte prenese ovakav sadržaj kakav sadrži *Knjiga o Esteri*. Istini za volju, nisu baš svi južnoslovenski naučnici i pisci bili oduševljeni epskom tradicijom – Stanislav Vinaver, recimo, kritikovao je deseterac kao spor, trom, a epski stih kao prepun ponavljanja. Taj specifični, usporeni ritam deseterca i retardacije u epskim pesama su uobičajeni i predstavljaju opšte mesto – pa se tako često ističe kako se, uopšte, u epici kao žanru „nikome ne žuri”.

Postoje dobri razlozi zašto je deseterac „razvučen” – glavni je u tome što je to stih usmene a ne pisane tradicije. A usmena tradicija funkcioniše drugačije od pisane – naime, usmeni pesnik, guslar, ne pamti doslovno pesmu koju peva, od reči do reči – on komponuje tokom izvođenja. To su uverljivo pokazali američki naučnici Peri i Lord, koji su obavili obimno istraživanje u nekadašnjoj Jugoslaviji, a neke od najvrednijih rezultata i zapisa napravili su u Crnoj Gori, u Bijelom Polju, gde su snimali velikog guslara Avda Međedovića. Dakle, usmeni pesnik tokom mladosti uči epski jezik, sluša pesme, pamti, polako počinje i sam da peva uz gusle. A usmeni jezik se sas-

toji od najmanjih delova, koje Peri i Lord nazivaju formule, kao što su ustaljeni višesložni epiteti poput izraza *britka sablja*, *vjerna ljuba*, *gospoda 'rišćanska*, koji često idu zajedno, pa do dužih tipičnih izraza i fraza, na primer kako se junak oblači, šta se služi za trpezom, i sve do najopštijih tema – ko su veliki epski junaci, koje se bitke i događaji opevaju i tako dalje. I onda, kada počne da peva, pesnik zapravo komponuje na osnovu tih elemenata, on najpre opisuje kako junak ustaje, kako se oprema, seda na konja, kakvo mu je odelo, kakav konj, pa zatim opisuje protivnika, pa njihov megdan, a za sve to vreme on koristi taj arsenal tipičnih epskih izraza, fraza i stihova. I zato tu imamo i ponavljanja, i usporavanja, jer on ne recituje pret hodno već uobličen, gotov tekst od reči do reči, već, da tako kažemo, improvizuje – možemo uporediti ovo sa bluz i džez muzičarima koji nikada ne sviraju istu pesmu istovetno, već postoji osnovna tema koju oni započnu, koriste kao obrazac ali onda je menjaju i variraju tokom izvođenja. Drugi razlog za sporost deseterca je njegova čvrsta forma – deseterac ima deset slogova, sa pauzom ili cezurom posle četvrtog sloga. Dakle, on ima dva polustiha, jedan četvorosložan i drugi šestosložan, i ta stroga forma zahteva da se ponekad ponavljate i da birate određene reči koje se uklapaju u ovu formu. Zato je on zapravo dosta težak i nezahvalan za prevođenje na druge jezike, što zna svako ko je recimo pokušavao da prevede deseterac na engleski ili sa engleskog na deseterac, i uprkos dvovekovnom međunarodnom interesovanju za naš folklor, zaista dobrih prevoda naših narodnih pesama nema mnogo.

Vladanje duhom deseterca, „arhaizacija” i „turčenje” izvorne priče

Stoga, ovde ističem jednu od vrlina Papinog prevoda – iako je deseterac stroga i zahtevna forma, njegov prevod nije primetno duži od izvornika. Autor jako dobro vlada duhom deseterca, i to mu omogućava da zapravo sa istim ili sličnim brojem reči uspe da prenese izvorni sadržaj. U ovo se možemo lako uveriti poređenjem Daničićevog ili savremenog prevoda *Staroga Zaveta* sa autorovim prepevom u desetercu.

Evo, recimo, kako kod njega izgleda opis raskošne carske palate u proznom i deseteračkom obliku:

Zavjesi bijeli, zeleni i ljubičasti bijahu obješeni vrvicama bijelijem lanenijem i skerletnijem o biočuzima srebrnijem na stupovima mramornijem; odri bijahu zlatni i srebrni po podu od zelenoga, bijeloga, žutoga i crnoga mramora.

Daničićev prevod

Lanena, pamučna i plava tkanina bila je pričvršćena vrpčama od finog prediva, a uža od vune purpurne boje visila su na srebrnim karikama i mermernim stubovima. Na podu od porfira, mermera, sedefa i crnog mermera bile su sofe od zlata i srebra.

Savremeni prevod u izdanju Instituta za izučavanje religije

Застори му азурни од свиле,
придржани врпцама' ланенијем,
ланенијем или скерлетнијем,
на алкама лијепим сребренијем,
на стубов'ма моћним мермернијем;
одри златни и одри сребрени,
а на поду алабастер камен,
мрамор црни а и мрамор д'јели,
сврх камена мозаик ударен.

Druga vrlina ovog prepeva bila bi autorovo vladanje duhom epike – recimo, u ovom prepevu srećemo turcizme i arhaizme koje često nalazimo u epici, a ne postoje u današnjem govornom jeziku, i koji su možda bili neuobičajeni ili arhaični već i u doba kad su beleženi u epskim pesmama. Primera radi, takvi su izrazi: *mukajet* – ne reče, *hazna* – riznica, *pohasi se* – uzoholi se, *sedžda* – klanjanje, *bilesi* – čak i, *bihuzur* – uznemiren, *adet* – običaj, *jazija* – pismo, *dušmanin*, *velju*, itd. Papo je, vidimo, u znatnom broju slučajeva svesno posezao za ovakvim izrazima što, bez sumnje, dodatno doprinosi da deseterac njegovog prepeva deluje izvorno, folklorno i u skladu sa tradicionalnom pripovešću koju treba da prenese.

Postoji još niz primera koji mogu ilustrovati moju tvrdnju da se ovaj prevod zapravo treba smatrati prepevom. Recimo, ponekad autor čak i kuje nove reči, pa je tako frazu koja u Daničićevom prevodu glasi: *jer toliko vremena trebaše da se uljepšavaju*, prepevao kao *jer toliko traje ljepotanje*. Ova sugestivna imenica vrlo uspešno prenosi izvorno značenje, čak i zvuči „starinski”, ali nećemo je naći ako pretražimo registar izraza iz narodnih pesama, što znači da ju je izmislio sam autor.

Zanimljive primere „osmanizacije” (moglo bi se reći i „turčenja”) izvorne građe, u kojima otkrivamo autorov slobodan i pesnički pristup izvorniku, nalazimo i drugde. Tako Papo izraz *Glasnici koji jahahu na brzijem konjima* u desetercu prenosi kao *Tu tatari kojino jahahu/na brzijem konj'ma persijskijem*, dok izraz *namjesnicima i knezovima i upraviteljima po zemljama* u njegovom desetercu glasi: *a sa njima i svim namjesnikom, svim pašama i svim vezirima*. Rezultat ovakvog prevodilačkog postupka je jako zanimljiv – u pitanju je izvorno jevrejski tekst, čiji je sadržaj vezan za Persiju iz doba Kserksa (5. vek p. n. e.); i pošto je turski pun persijskih reči, ovo kreativno rešenje zaista unosi jedan novi kvalitet i deseteračka verzija ima taj prizvuk stare, orijentalne priče – naravno da su *tatari* u značenju glasnici, *paše* i *veziri* pojmovi iz osmanskog, ne persijskog carstva, te oni *stricto sensu* predstavljaju anahronizme. Ali, s druge strane, oni priču čine živom, aktuelizuju je, dajući joj osmanski prizvuk i „šmek” kojim su često obojene i naše epske pesme i usmena tradicija.

Najzad, Papino vladanje duhom epike vidimo u mnogim primerima u kojima autor nalazi jako dobre formulacije koje srećemo u našim epskim pesmama, a kada pogledamo izvornik, odnosno Daničićev ili savremeni prevod, vidimo da su činjene minimalne izmene i intervencije:

Tada car gnjevan usta od vina i oti-
de u vrt kod dvora, a Aman osta da
moli za život svoj...

(Daničić)

Pun gneva, kralj je ustao od vina i
otišao u vrt palate. Haman je ustao
da moli kraljicu Esteru za svoj
život.

(Savremeni prevod)

ne kaza svojega roda ni naroda

(Daničić)

nije spominjala ni svoje poreklo ni
svoj narod

(Savremeni prevod)

I gnjev carev utiša se

(Daničić)

i kraljev gnev se stišao

(Savremeni prevod)

скочи царе на ноге лагане

све у дијесу а од гозде винске,

па отиде у вртове дворске,

Аман оста да моли за живот...

не казује ни рода ни народа

и гњев царски утиша се тихом

Navedeni primeri, dakle, uverljivo svedoče da je Papin deseterac izuzetno dobro ukorenjen u duh pravog narodnog deseterca, kao i u duh, leksiku, ritam i metriku samih junačkih pesama, i da time priči o Esteri daje južnoslovenski, folklorni duh koji je čini prepoznatljivom, bliskom i čitljivom u našoj kulturnoj i književnoj tradiciji.

Susret dviju kultura

Na kraju, ako se po književnoj ambiciji i akribiji Papo možda i ne može meriti sa Kišom, u najmanje jednom suštinskom smislu njihovi spisi su srodni; prvo, i *Nesabrane priče*, kišovski rečeno, piše autor koji predstavlja „etnografsku retkost”, kako je Kiš za sebe govorio, u kojoj se spajaju ladino, sefardska, osmanska, balkanska i jugoslovenska tradicija; drugo, ova knjiga, u kišovskom smislu, takođe predstavlja *kenotafe*, spomenike jednom post-osmanskom i SFRJovskom svetu sarajevskih sefarda, svetu koji je umnogome iščezao i to mahom kroz dva rata, najpre u Holokaustu u Drugom svetskom ratu, a zatim su ostaci tog sveta urušeni ratom u Bosni početkom devedesetih godina prošlog veka. U tom smislu, predstavljena građa i autorove uspomene, posebno ona koja se odnosi na događaje i ličnosti iz sveta bosanskih i jugoslovenskih Jevreja, poseduje nesumnjivu dokumentarnu vrednost.

Najzad, teoretičari kažu da svaki prevod predstavlja prenos iz jedne kulture u drugu, da je svaki prevod susret dvaju ili više kultura. Ovo je posebno primenjivo na Papine deseteračke prepeve, koji predstavljaju susret jevrejske i južnoslovenske tradicije, i koji su, kao i sam autor, duboko uronjeni i u duh jevrejske kulture i tradicije, i u duh naše junačke pesme i deseterca. U najkraćem, kroz ovaj prepev provejava jedan živ i živahan duh autora koji je uronjen u dve kulture i koji stvara jedan hibridni tekst koji je jednako deo obe te kulture. Zbog svega ovoga, ja se iskreno nadam da će *Nesabrane priče* živeti među čitaocima i slušaocima raznih kultura, i da će tako postati još jedna spona među nama koja nas povezuje i ujedinjuje.

Aleksandar Pavlović

